

1204, η διαμόρφωση του νεώτερου Ελληνισμού (Γεώργιος Καραμπελιάς)

Categories : [BIBΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ](#)

Date : 30 Μαρτίου, 2007

Η πρώτη Αλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204. **Σχόλιο του Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγ. Βλασίου Ιεροθέου**, για το βιβλίο του Γιώργου Καραμπελιά.

(ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ)

Το βιβλίο του Γιώργου Καραμπελιά «1204, η διαμόρφωση του νεωτέρου Ελληνισμού» είναι αρκετά ενδιαφέρον και προξενεί την προσοχή του αναγνώστη.

Διάβασα σχεδόν όλο το βιβλίο, ανέγνωσα όμως προσεκτικότερα μερικά κεφάλαια που με ενδιέφεραν ιδιαίτερα, μεταξύ των οποίων το κεφάλαιο «Φιλοσοφία και ησυχία». Διεπίστωσα ότι με κομβικό σημείο το έτος 1204, κατά το οποίο έγινε η πρώτη άλωση-καταστροφή της Κωνσταντινουπόλεως από τους Σταυροφόρους, κατά την Δ Σταυροφορία, εξάγονται πολλά συμπεράσματα για την μετέπειτα ιστορία της σύγχρονης ζωής.

Ουσιαστικά το βιβλίο αυτό είναι το πρώτο της τριλογίας, ήτοι «της τριμερούς ιστορίας», με τα οποία ασχολήθηκε και θα ασχοληθή ο συγγραφέας. Το πρώτο είναι το παρόν βιβλίο, το δεύτερο θα είναι ο Διαφωτισμός (1700-1821) και το τρίτο «Η Μεγάλη Ιδέα» (1829-1922).

Θα ήθελα να παρουσιάσω με συντομία τρία σημεία.

1. Χαρίσματα του συγγραφέως

Όταν μελετά κανείς διάφορα φαινόμενα, ιδεολογικά, πολιτικά, οικονομικά, όπως ο ίδιος ο συγγραφέας γράφει, δεν μπορεί να τα ξεχωρίσει από τους εκφραστές τους. Το ίδιο όταν μελετά κανείς ένα βιβλίο, δεν μπορεί να το αποσυνδέσει από τον συγγραφέα του. Το ίδιο συμβαίνει και με το παρόν βιβλίο.

Παρακολουθώ εδώ και πολύ καιρό την πορεία και την εξέλιξη της προσωπικότητας και της σκέψης του Γιώργου Καραμπελιά. Ο ίδιος πέρασε μέσα από επαναστατικές ομάδες, δραστηριοποιήθηκε στην εναλλακτική Αριστερά, συμμετείχε στον αντιδικτατορικό αγώνα και στον Μάη του '68 στο Παρίσι, υπήρξε μέλος των οικολόγων και εναλλακτικών, δημιούργησε με άλλους το βιβλιοπωλείο και τις εκδόσεις «Κομμούνα», που σήμερα ονομάζεται «Εναλλακτικό Βιβλιοπωλείο-Εκδόσεις», συμμετέχει στην συντακτική Επιτροπή του «Άρδην» και στην συντακτική Επιτροπή της 15μερης εφημερίδας «Ρήξη». Οπότε, με τα δεδομένα αυτά το παρόν βιβλίο αποτελεί έναν άθλο.

Ακόμη ο Γιώργος Καραμπελιάς έχει μεγάλα διανοητικά προσόντα, γερό μυαλό, ισχυρή κριτική σκέψη και καταπληκτική διεισδυτικότητα. Επίσης, παρατηρεί κανείς ότι για την συγγραφή του βιβλίου αυτού έχει μελετήσει πολλά βιβλία, απέκτησε γνώσεις πολλές, γι' αυτό μπορεί να πη κανείς ότι είναι ένα βιβλίο με έναν πλούτο εγκυκλοπαιδικών-ιστορικών γνώσεων και το σπουδαιότερο είναι ότι έχει μια ενοποιούσα αρχή.

Επί πλέον ο Γιώργος Καραμπελιάς έχει τόλμη, είναι ένας ρηξικέλευθος άνθρωπος. Κάνει ρήξεις στην ζωή του, στις σκέψεις του και αναθεωρήσεις στον ίδιο του τον εαυτό. Αυτό προϋποθέτει όχι μόνον κριτική, αλλά και ελεύθερη σκέψη. Στο παρόν βιβλίο κάνει λόγο για «στρεβλώσεις που έχουν συσσωρευθεί επί αιώνες» σχετικά με την βυζαντινή ιστορία, σύμφωνα με το σχήμα Γίββων και Βολταίρος που ενστερνίστηκε εν πολλοίς ο Κοραής και ο ελληνικός κλασικισμός, για «ασύγγνωστες πλάνες μου (μας)» σχετικά με το Βυζάντιο, για τις αποσιωπήσεις των ιστορικών, για υποτίμηση του Βυζαντίου από Έλληνες διανοούμενους, για την απέχθεια αυτών που προέρχονται από την Αριστερά στον μεγαλοϊδεατισμό, για την «πανίσχυρη βυζαντινή προκατάληψη της μεταπολίτευσης» κλπ.

Ο συγγραφέας σαφέστατα παρατηρεί ότι το Βυζάντιο «ακόμη και την τελευταία περίοδο, παρ' όλο που είχε αρχίσει να υστερεί στις οικονομικές επιδόσεις και την τεχνολογία, προηγείτο στην "κοινωνική πολιτική" έναντι της Δύσης, το επίπεδο του "πολιτισμού" ήταν υψηλότερο, ενώ η κοινωνία είχε αρχίσει να μετεξελίσσεται εις βάθος». Μάλιστα, αφού αναφέρεται σε παλαιότερες αποσπασματικές και διαστρεβλωτικές απόψεις της Αριστεράς, καταλήγει: «Το Βυζάντιο, στην

ακεραιότητά του, υπήρξε ταυτόχρονα έκφραση της ορθόδοξης πνευματικότητας, συνεχιστής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, πρωτοπόρο στην "Αναγέννηση" των νέων χρόνων και -μετά τον 11ο η τον 12ο αιώνα- πρώτη πολιτισμική και πολιτειακή έκφραση του νέου ελληνισμού».

2. Η σημασία της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως το 1204

Η βασική σκέψη του συγγραφέως, όπως φαίνεται και στον τίτλο του βιβλίου, είναι η μεγάλη σημασία του έτους 1204 για την διαμόρφωση του νεωτέρου ελληνισμού. Πρόκειται για μια συμβολική αφετηρία, από την άποψη ότι προηγήθηκαν του έτους αυτού διάφορες γονιμοποιήσεις, αλλά και ακολούθησαν άλλα γεγονότα.

Είναι γνωστόν ότι η παλαιότερη «διαφωτιστική» άποψη των διανοουμένων που χαρακτηριζόταν, ως φιλοδυτική, υποστήριζε ότι το ορόσημο για την γένεση του νεοελληνικού Κράτους ήταν το 1453, ενώ η νεώτερη γενιά διανοουμένων μεταθέτει αυτό το ορόσημο στην περίοδο μετά το 1821. Ο Γιώργος Καραμπελιάς προχωρεί πιο πέρα από τις απόψεις αυτές για να τονίσει ότι το ορόσημο αυτό πρέπει να προσδιορισθεί το έτος 1204, όσα προηγήθηκαν αυτού και όσα ακολούθησαν.

Βέβαια ο όρος «νεοέλληνας» - «νέος έλληνας» πρώτη φορά αναφέρεται σε βιβλίο το 1675 που τυπώθηκε στην Βενετία από τον Ιερέα Γεώργιο Κονταρή και χρησιμοποιήθηκε κυρίως με την ίδρυση του ελληνικού Κράτους, μετά την Επανάσταση του 1821, σε μια προσπάθεια χειραφετήσεως του νέου ελληνισμού από την αρχαιοελληνική και ρωμαϊκή παράδοση. Ο Γιώργος Καραμπελιάς γνωρίζει αυτήν την πραγματικότητα, γι' αυτό χρησιμοποίησε τον όρο «νεώτερο Ελληνισμό», όπως θα λέγαμε αρχαία εποχή, μέση και νεώτερη.

Πάντως οι λόγοι που οδήγησαν τον Γιώργο Καραμπελιά σε αυτήν την άποψη είναι πολλοί, ήτοι ότι με την επιθετική εμφάνιση των Δυτικών «ολοκληρώνεται η συνείδηση της διαφορετικότητας και της ενότητας των βυζαντινών Ελλήνων», «οι άρχουσες τάξεις» του Κράτους προσεγγίζουν «την ελληνική ταυτότητα των λαϊκών στρωμάτων», μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως το 1204 δημιουργούνται «πολλές εστίες αντίστασης» και επομένως αυτό αποτελεί «και την οριστική επιβεβαίωση της αναδύσεως του νεωτέρου ελληνισμού», από την περίοδο εκείνη και μετά το 1054 επήλθε «οριστική ρήξη της Ορθοδοξίας με τους Δυτικούς», ότι ακόμη παρατηρείται μια στροφή στους αρχαίους Έλληνες, με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί η μεγάλη «παλαιολόγεια Αναγέννηση», «στα γράμματα και τις τέχνες».

Επί πλέον το έτος 1204 υπήρξε και σημαντικό για την Δύση, γιατί με τις ληστρικές αρπαγές των Σταυροφόρων συσσωρεύθηκαν διάφορα υλικά κεφάλαια στην Δύση.

Αυτό θα συντελέσει στην «ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού ορισμένους αιώνες αργότερα». Οι ιταλικές πόλεις Βενετία και Γένουα και οι Φράγκοι θα απομυζήσουν τον βυζαντινό χώρο και τις αραβικές περιοχές. «Η πρώτη σύγχρονη αποικιοκρατική αυτοκρατορία, η Βενετία, θα δημιουργηθεί λεηλατώντας τα ελληνικά εδάφη», το ίδιο θα γίνει και με την Γένουα. Με «το έμβλημα του ιερού πολέμου» ολόκληρη η Δύση, Ιταλοί και Φράγκοι, Νορμανδοί και Άγγλοι, Ισπανοί και Καταλανοί, Ναβαρραίοι, Λατίνοι κληρικοί και μοναχοί, θα κάνουν αυτήν «την πρώτη μεγάλη αποικιακή εξόρμηση». Παρατηρούνται «ληστεία και αρπαγή», «φεουδαλική κατάτμηση και εκμετάλλευση των αγροτών». Παρά το ότι όλοι αυτοί έχουν αντιθέσεις μεταξύ τους «ως προς τις διανομές της λείας, θα μείνουν συνασπισμένοι ως το τέλος, απέναντι στους "αιρετικούς" Ορθοδόξους, σε μια πρώτη "πειραματική" εκδοχή ιμπεριαλιστικής συμμαχίας». Επομένως, «η συγκρότηση της Ευρωπαϊκής Δύσης είχε ως πρώτο ιστορικό αναβαθμό την υποταγή και την λεηλασία της ευρωπαϊκής Ανατολής».

Η μεγάλη σημασία της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως του 1204, όπως την παρουσιάζουν πολλοί, μεταξύ των οποίων και ο χρονικογράφος Νικήτας Χωνιάτης, τόσο για την Ανατολή όσο και για την Δύση, συνετέλεσε ώστε να επιχειρηθεί η αποσιώπησή της. Όλοι ομιλούν για την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 από τους Οθωμανούς, από την οποία άρχισε επισήμως η Τουρκοκρατία, και σχεδόν αποσιωπάται η άλωση (πρώτη) κατά το έτος 1204 από τους Δυτικούς, που υπήρξε πιο σημαντική και τραγική. Κατά τον συγγραφέα «αυτή η παρασιώπηση συνεπάγεται την απόκρυψη των αποικιακού τύπου σχέσεων που εγκαθιδρύθηκαν έκτοτε ανάμεσα στους Δυτικούς κατακτητές και τους Έλληνες του ύστερου Βυζαντίου, παραχαράσσοντας, επί πλέον, την ίδια την παγκόσμια ιστορία, ειδικότερα στο αποφασιστικό κεφάλαιο που αφορά στην αποικιοκρατική συγκρότηση της Δύσης».

Και πριν το 1204 το Βυζαντινό Κράτος με τις λεγόμενες «διομολογήσεις στους ξένους εμπόρους» αποτελούσε μια «ημι-αποικία», αλλά το έτος αυτό με την πρώτη άλωση παίχτηκε «η τελευταία πράξη του δράματος». Μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως το 1261 δεν μπόρεσε αυτή ποτέ να ορθοποδήσει, οπότε μοιραία επήλθε το τέλος κατά το 1453.

Πράγματι, «η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα αποτέλεσε κυριολεκτικώς μια σπουδή αποικιοκρατίας». Την περίοδο αυτή γίνεται μια άμεση εκμετάλλευση, ο πλούτος συγκεντρώνεται «στα χέρια των Φράγκων φεουδαρχών και των Ιταλών εμπόρων», «πραγματοποιείται εποικισμός με την μεταφορά εποίκων από τις "μητροπόλεις" της Δύσης στα κατακτημένα εδάφη», «επιχειρείται να επιβληθεί στους κατακτημένους η θρησκεία και η γλώσσα των κατακτητών, ενώ καταστρέφονται τα επιτεύγματα του πολιτισμού τους -λεηλασία μνημείων, καταστροφή χειρογράφων κ.ο.κ.».

Φυσικά, στην αποικιακή αυτή επιδρομή της Δύσεως στην ανατολή, που είναι πρώτα

οικονομική και έπειτα εδαφική, παρατηρείται «η ιδιοπροσωπία του νεωτέρου ελληνισμού ως αντιστασιακής εθνικής ταυτότητας». Στο βιβλίο αυτό που μελετάμε περιγράφονται πολλές τέτοιες αντιστάσεις και επαναστατικά κινήματα.

Γενικά το 1204, κατά τον συγγραφέα, είναι η στιγμή «της παραδειγματικής γένεσης της νεώτερης ταυτότητά μας, η οποία είναι ταυτόχρονα και η πράξη της γένεσης μιας κατακτητικής ληστρικής Ευρώπης».

Ο Γιώργος Καραμπελιάς παρατηρεί ότι και σήμερα ως Κράτος βρισκόμαστε σε παράλληλη εποχή, αφού σύγχρονα γεγονότα (από Ανατολή και Δύση) μας απειλούν «με σύνθλιψη», και ερωτά: «Η Δύση, στην κυρίαρχη σήμερα ατλαντική εκδοχή της, είναι άραγε διατεθειμένη να "προστατεύσει" η θέλει να μας "προσφέρει" ως αντάλλαγμα για την "εξημέρωση" της τουρκικής "Ανατολής", όπως είχε κάνει και τότε;». Και προσφέροντας μια θετική πρόταση γράφει ότι «η Ευρώπη είναι υποχρεωμένη να μετακινηθή "ανατολικότερα" και να συναντήσει την βυζαντινή της καταγωγή που όχι απλώς έχει αποκρύψει, αλλά και την είχε βίαια ποδοπατήσει».

Το βιβλίο «1204, η διαμόρφωση του νεώτερου Ελληνισμού» διαιρείται σε έξι μεγάλες ενότητες. Η πρώτη ενότητα έχει τίτλο «Βυζαντινή πραγματικότητα» και αναφέρεται στο Βυζάντιο και στην ιστορία του, την παιδεία, την κοινωνία, την οικονομία, το δίκαιο, την πρόνοια, την ιατρική, την τέχνη κλπ.

Η δεύτερη ενότητα έχει τίτλο «Πρόκληση και Επανάσταση» και αναφέρεται στην πρώτη άλωση, τις εσωτερικές αντιθέσεις και εξωτερικές επιβουλές, την Φραγκοκρατία, την Τουρκοκρατία, την σχέση των Βυζαντινών με τους Λατίνους και τους Τούρκους, το κίνημα των ζηλωτών, την στροφή στην αρχαία Ελλάδα κλπ.

Η τρίτη ενότητα έχει τίτλο «Μια ελληνική αναγέννηση» στην οποία γίνεται λόγος για μια αναγέννηση που γίνεται με την λογοτεχνία, το λόγιο μυθιστόρημα, τον έρωτα και την σάτιρα, την ερωτική και σατιρική ποίηση, την λογιότητα, το γλωσσικό ζήτημα, την αισθητική των εικόνων.

Η τέταρτη ενότητα έχει τίτλο «Φιλοσοφία και ησυχία» στην οποία επιχειρείται μια παρουσίαση των φιλοσόφων και των ησυχαστών, που έζησαν και έδρασαν την περίοδο πριν την δεύτερη άλωση του 1453.

Η πέμπτη ενότητα έχει τίτλο «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και εκθέτει όλη την ζωή του Ελληνισμού μετά την τελική πτώση της Κωνσταντινουπόλεως.

Η έκτη ενότητα έχει τίτλο «Χρονολόγιο-βιβλιογραφία-ευρετήριο» και δίδει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την έρευνα την οποία έχει κάνει.

Στο τέλος του βιβλίου παρουσιάζονται χάρτες και εικόνες που συμπληρώνουν την συγκρότησή του.

Διαβάζοντας το βιβλίο του Γιώργου Καραμπελιά εντόπισα την σκέψη του που προκάλεσε το ενδιαφέρον μου, στην οποία κάνει λόγο για την μεγάλη αναγέννηση που άρχισε τον 19ο αιώνα μετά την κατασυκοφάντηση του Βυζαντίου, ενώ το Βυζάντιο παρουσιάστηκε ως «Κιβωτός του Ελληνισμού και ως εκφραστής ενός πρωτότυπου πολιτισμού» από πλευράς φιλολογίας, λαογραφίας, ιστοριογραφίας, ιστοριογραφίας της ιατρικής, νομικής επιστήμης, ιστορίας της τέχνης, επιστήμης φιλοσοφίας, βυζαντινής θεολογίας.

3. «Φιλοσοφία και ησυχία»

Όπως προανέφερα, καίτοι διάβασα σχεδόν όλο το βιβλίο, ανέγνωσα προσεκτικά το 4ο κεφάλαιό του με τίτλο «Φιλοσοφία και ησυχία».

Ο λόγος που με προκάλεσε είναι ότι όταν έχω μπροστά μου ένα βιβλίο και παρατηρώ τα περιεχόμενά του, κατ' αρχάς ανατρέχω στο κεφάλαιο εκείνο το οποίο με ενδιαφέρει και για το οποίο έχω ασχοληθεί. Εκεί ακριβώς προσπαθώ να διερευνήσω κατά πόσον ο συγγραφέας έχει μελετήσει τα θέματα και διακρίνεται από μια σοβαρότητα και αντικειμενικότητα. Όταν γνωρίζω κανείς καλά ένα θέμα, τότε μπορεί να «παλέψη» -να εκτιμήσει θετικά ή αρνητικά- με τον συγγραφέα που ασχολείται με το ίδιο θέμα.

Εδώ και 40 περίπου χρόνια έχω ασχοληθεί με την περίοδο του 14ου αιώνας, δηλαδή μεταξύ της πρώτης αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους (1204) και της δεύτερης αλώσεως από τους Οθωμανούς (1453). Ιδιαιτέρως ασχολήθηκα με την περίοδο που έζησε ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και με όλο το κίνημα του λεγομένου ησυχασμού που αναπτύχθηκε την περίοδο εκείνη. Έτσι, εξέδωσα πολλά βιβλία γύρω από αυτό το θέμα και μελέτησα όλη σχεδόν την βιβλιογραφία.

Ακριβώς αυτό με έκανε να ανατρέξω στο κεφάλαιο του βιβλίου του Γιώργου Καραμπελιά, στο οποίο κάνει λόγο για την φιλοσοφία και τον ησυχασμό. Καίτοι φαίνεται ότι ο συγγραφέας δεν έχει μελετήσει τα έργα μου, εν τούτοις όμως συμπίπτουμε. Διεπίστωσα ότι κάνει καλή χρήση των πηγών, χωρίς να τις διαστρέφει. Μάλιστα βρήκα και μερικές λεπτομέρειες τις οποίες δεν γνώριζα μέχρι σήμερα, παρά το ότι ασχολούμαι τόσα χρόνια με το θέμα αυτό.

Βεβαίως, το αλάθητο δεν ανήκει στα κτιστά όντα και στον άνθρωπο, ο οποίος είναι

και εθελότρεπτος. Όμως, ο συγγραφέας κάνει μια πολύ καλή ανάλυση.

Θα ήθελα, ως προς το θέμα αυτό, να υπογραμμίσω τρία σημεία.

Το πρώτον είναι ότι παρουσιάζει τον βίο και τις απόψεις των πρωταγωνιστών του 14ου αιώνας, δηλαδή των φιλοσόφων και των ησυχαστών, κυρίως του Βαρλαάμ και του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, καθώς και των υποστηρικτών τους. Αυτό το κάνει με σύντομη παρουσίαση, αλλ' όμως δεν αστοχεί.

Το δεύτερον είναι ότι παρουσιάζει τα ρεύματα του δυτικού σχολαστικισμού και του ανατολικού ησυχασμού, καθώς επίσης και τα βασικά γνωρίσματά τους.

Ο σχολαστικισμός του Βαρλαάμ οδηγούσε στην νοησιαρχία, λογικοκρατία, ταυτίζοντας το ratio με τον λόγο, ενώ ο ησυχασμός του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά ήταν «θεολογία πραγμάτων και όχι εννοιών η ιδεών, που έχει ως βάση την θεοφάνεια, την θέα των ακτίστων ενεργειών του Θεού», διέκρινε τον λόγο από τον νου. Μάλιστα δε ο ησυχασμός προετοίμασε το γένος μας για να αντιμετωπίση όλες τις δυσκολίες της δουλείας στους Οθωμανούς.

Το τρίτο σημείο είναι ότι εκθέτει τα ιδεολογικά ρεύματα μεταξύ των αριστοτελιστών και των πλατωνιστών όχι μόνον στην διαφορά μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αλλά και μεταξύ των εκπροσώπων τους μέσα στο Βυζαντινό κόσμο. Επομένως, φαίνεται η διείσδυση του σχολαστικισμού στο Βυζάντιο, με τον Βαρλαάμ, τον Δημήτριο Κυδώνη κλπ. και διείσδυση των Ενωτικών στην Δύση με τον Βαρλαάμ, Βησσαρίωνα κλπ. που προκάλεσε και την Αναγέννηση.

Προσωπική άποψη του Γιώργου Καραμπελιά είναι ότι στις διαμάχες μεταξύ ησυχαστών και σχολαστικών, ύστερα από δύο ληστρικές αλώσεις, δεν μπόρεσε να επιτευχθή μία δημιουργική σύνθεση. Ενώ ο ελληνικός κόσμος αποτελούσε το πρότυπο του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, από το 1204 και το 1453 έπαυσε να είναι. Η Δύση θα επανερμηνεύση την ελληνική σύνθεση και θα δημιουργήση ένα «νέο πολιτισμικό πρόσταγμα», «προς μια χρησιμοθηρική και τεχνοκεντρική κατεύθυνση». Έπειτα και ο δικός μας υλικός πολιτισμός, επιστήμη, τεχνολογία και φιλοσοφία θα ακολουθήσουν αυτό το δυτικό υπόδειγμα.

Σήμερα που η δυτική ηγεμονία βρίσκεται στο λυκόφως «και το δυτικό πρότυπο αναδεικνύει τις καταστροφικές όψεις του εγγελιακού διαφωτισμού στο ιστορικό, οικολογικό και ανθρωπολογικό πεδίο, αρχίζουμε να αναρωτιόμαστε για την νέα σύνθεση».

Βέβαια, την σύνθεση την βλέπει σε ένα πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο. Γι' αυτό στο τέλος του βιβλίου ως πρόταση αναφέρεται στην καινούρια «Μεγάλη Ιδέα» που

είναι «η σύνθεση ανάμεσα στην Αθηναϊκή Δημοκρατία και τον "ένδοξό μας βυζαντινισμό" και γράφει ότι μπορούμε να «νιώσουμε και πάλι μια ισότιμη συνιστώσα» «σε έναν κόσμο όπου η Μικρά Ασία θα είναι επιτέλους δημοκρατική και κατά συνέπεια οι λαοί και οι περιφέρειές της θα έχουν ανακτήσει το δικαίωμα της αυτοέκφρασής τους, σε έναν κόσμο όπου οι βαλκανικοί λαοί θα έχουν ξεπεράσει τις διαμάχες τους και το όραμα του Ρήγα θα μπορεί να γίνει πράξη, όπου η παραγωγή θα έχει έρθει κοντά στους ανθρώπους και ο καταναλωτισμός θα έχει υποχωρήσει. Σε μια Ευρώπη, τέλος, που θα ανασυγκροτηθεί με την ισχυρή συμβολή της ελληνικής και σλαβικής-ορθόδοξης συνιστώσας και όπου η νοησιαρχική αντίληψη της κυριαρχίας θα έχει υποχωρήσει μπρος στην ελληνική ισορροπία ύλης και πνεύματος. Μόνο σε έναν τέτοιο κόσμο, το πρότυπο της βυζαντινής πνευματικότητας, της περιστολής του αχαλίνωτου κέρδους, της κοινωνικής αλληλεγγύης, θα μπορούσε και πάλι, σαν τον "μαρμαρωμένο βασιλιά", να αναστηθεί με σύγχρονους όρους».

Πρέπει να παρατηρήσω ότι η σύνθεση αυτή μεταξύ ελληνικής φιλοσοφίας και χριστιανικής σκέψεως έχει γίνει τον 4ο αιώνα από τον Μέγα Βασίλειο και τους Καππαδόκες Πατέρες στα οντολογικά, κοσμολογικά και ανθρωπολογικά προβλήματα. Βεβαίως, με αφετηρία την προσπάθεια των Πατέρων του 4ου αιώνας και μέσα στο «πνεύμα» τους μπορούμε να κάνουμε αυτήν την σύνθεση μέσα στα σύγχρονα ρεύματα, τα οποία κινούνται στις ίδιες προοπτικές. Βέβαια αυτή η σύνθεση δεν μπορεί να επιβληθεί με την βία και τα όπλα. Όμως ο Καραμπελιάς βλέπει αυτήν την σύνδεση σε πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο. Πράγματι αυτή πρέπει να είναι η σύγχρονη Μεγάλη Ιδέα του γένους μας.

Πάντως, το βιβλίο του Γιώργου Καραμπελιά «1204, η διαμόρφωση του νεωτέρου Ελληνισμού» θέτει πολλούς προβληματισμούς, διάφορα ερωτήματα και σημαντικές τοποθετήσεις. Μελετά τα προβλήματα και δημιουργεί προβληματισμό. Είναι ένα βιβλίο καταστάλαγμα έντονης μελέτης και ανοίγει έναν δημιουργικό διάλογο.

Αναμένουμε και τα άλλα δύο έργα της τριλογίας, ήτοι το περί Διαφωτισμού και το περί της Μεγάλης Ιδέας, για τα οποία μας έχει ήδη προϊδεάσει με το παρόν βιβλίο.

Τον ευχαριστώ για τις ρήξεις του και την απομάκρυνση από αγκυλώσεις, καθώς επίσης και για το άνοιγμα ενός γόνιμου διαλόγου.-

(Πηγή: "Εκκλησιαστική Παρέμβαση", Μάρτιος 2007)

Μνήμες της Άλωσης

Γιώργου Καραμπελιά

(από το βιβλίο του, 1204, η Διαμόρφωση του Νεώτερου Ελληνισμού, Εναλλακτικές Εκδόσεις σσ. 383 - 391)

*Κωνσταντίνος Παλαιολόγος εις μάχην 1453,
Μυτιλήνη μουσείο Θεόφιλου*

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης προκάλεσε τόσο βαθιά εντύπωση στους Έλληνες, από τον Πόντο και την Παλαιστίνη έως τη Νότια Ιταλία, ώστε αναρίθμητοι θρήνοι, δημοτικοί ή λογιότεροι, πλάστηκαν ή γράφτηκαν γι' αυτό το σχεδόν απίστευτο

κοσμοϊστορικό γεγονός. Παρ' ότι η Βασιλεύουσα ήταν πια σκιά του εαυτού της, ερημωμένη και ερειπωμένη, μια νησίδα στην οθωμανική θάλασσα, εντούτοις η ύπαρξή της σηματοδοτούσε ακόμα την ύπαρξη του βυζαντινού ελληνισμού[1]. Γι' αυτό και το τέλος της άργησε να γίνει πιστευτό από τους ραγιαδες και βιώθηκε ως μια ανεπανόρθωτη καταστροφή.

Ταυτόχρονα όμως, υπογραμμίζει ο Νικόλαος Πολίτης, η Άλωση λειτούργησε λυτρωτικά, απελευθέρωσε τους Έλληνες από τις φρούδες ελπίδες της ανάστασης ενός σεσηπότες οργανισμού και από την κατάθλιψη που τους βάραινε μπρος στο αναπόφευκτο τέλος:

Προ τούτης μεν [δηλ. της αλώσεως] τα περί του μέλλοντος μαντεύματα ήσαν απαίσια και προανήγγελλον όλεθρον και καταστροφάς, μετά δε την άλωσιν αντίθετα όλως διεδίδοντο, μαρτυρούντα μεταβολήν του φρονήματος του έθνους. Από πολλού μεν χρόνου προ της αλώσεως της πρωτεύουσής του κράτους ανεφέροντο χρησμοί περί της επικείμενης καταστροφής, ευθύς δ' όμως μετά την άλωσιν εγεννήθησαν αίσιαι περί της μελλούσης τύχης του έθνους ελπίδες, και ερριζώθη η πεποίθησις παρά τω ελληνικώ λαώ ότι αφεύκτως διά της σπάθης θ' ανακτήσει την διά της σπάθης αρπασθείσαν υπό των εχθρών πατρικήν κληρονομίαν[2].

Ο Γεώργιος Ζώρας, στη Βυζαντινήν Ποίησιν, καταγράφοντας τους «θρήνους» της Άλωσης, εμφανίζει τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε όσους γράφτηκαν αμέσως μετά την Άλωση και τους μεταγενέστερους, αφού είχε μεσολαβήσει η σκληρή δοκιμασία της σκλαβιάς. Ο άγνωστος συγγραφέας στην «Άλωσι Κωνσταντινουπόλεως», από τους 1045 στίχους -που άλλοτε αποδίδονταν στον Εμμανουήλ Γεωργιλά- επικρίνει τους Βυζαντινούς, διότι «τρία πράγματα έχάλασαν την Έρωμανίαν ὄλην: /ὁ φθόνος, ἡ φιλαργυρία καὶ ἡ κενὴ ἐλπίδα», καθώς και τους Δυτικούς για την αδιαφορία τους:

296 Ὡ Βενετία φουμιστή, μυριοχαριτωμένη,

Αὐθέντες εὐγενέστατοι, λάθος μεγάλο ἦτον,

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μεγάλο κρῖμα ἦτον·

299 Ποῦ ἦτον ἡ βοήθεια σας, αὐθέντες Βενιτζιάνοι;[3]

Ωστόσο, επιχειρεί να συγκινήσει τους χριστιανούς, και κυρίως τον πάπα, ώστε να οργανώσουν μια απελευθερωτική σταυροφορία:

289 Ἦλθε καιρὸς τῶν χριστιανῶν, Λατίνων καὶ Ῥωμαίων,

Ῥούσων καὶ Βλάχων καὶ Οὐγγρῶν, Σέρβων καὶ Αλαμάνων,

291 ὅλοι νὰ ὁμονοιάσουσιν, νὰ γένουσι τὸ ἕνα []

604 Ὡ κορυφὴ τῆς ἐκκλησιᾶς, παναγιώτατε πάπα,

Τῆς πίστεως τὸ στερέωμα, Χριστιανῶν ἡ δόξα,

᾿ς τὴν ἀγιοσύνη σου κρεμᾶ ὅλ' ἡ χριστιανοσύνη·

νὰ τοὺς ἐφέρης εἰς καλὸν ἐκ τὴν διατανωσύνη []

608 καὶ νὰ σηκώσης τὸν σταυρὸν μὲ φόβον καὶ μὲ τρόμον[4].

Ὅμως, ἐνάμιση αἰῶνα ἀργότερα, καὶ ἐνῶ συνεχίζονται νὰ γράφονται θρήνοι γιὰ τὴν Ἄλωση, ὁ ἐπίσκοπος Μυρέων Ματθαῖος, τὸ 1619, στὸ βιβλίο του «Ἐτέρα ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων, ἀρξαμένη ἀπὸ Σερμπάνου βοηβόνδα μέχρι Γαβριὴλ βοηβόνδα, τοῦ ἐνεστῶτος δουκός, ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἀρχιερεῦσι πανιερωτάτου μητροπολίτου Μυρέων κυροῦ Ματθαίου τοῦ ἐκ Πωγωνιανῆς, καὶ ἀφιερωθεῖσα τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἄρχοντι κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Κατριτζῆ», ἀφιερώνει τοὺς στίχους 2305-2764 στὴν Ἄλωση ἀπὸ ὅπου ἤδη ἀναφαίνεται μιὰ ριζικά διαφορετικὴ ἰδεολογία. Ὁ Ματθαῖος οἰκτίζει τοὺς «Ἕλληνες» (Ὡ πῶς ἐκαταστάθηκε τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων -στ. 2360), ποὺ περιμένουν τὴ σωτηρία τοὺς ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ ἀπὸ τοὺς ψευδοχρησμούς:

2328 Οὐαὶ σ' ἐμᾶς, ἀφέντη μου, μὲ τὴν ὀλίγην γνῶσι,

ὄπ' ἔχομεν τὸ θάρρος μας μέσα εἰς τὴν Σπανίαν,

κ' εἰς τὰ χοντρά τὰ κάτεργα ποὺ ἔναι ᾿ς τὴν Βενετίαν,

νὰ ἔλθουσι μὲ τὸ σπαθὶ τὸν Τοῦρκον νὰ σκοτώσουν,

νὰ πάρουν τὸ βασίλειον κ' ἐμᾶς νὰ μᾶς τὸ δώσουν·

2335 Ἐλπίζομεν εἰς τοὺς χρησμούς, ᾿ς τὲς ψευδοπροφητεῖες,

Καὶ τὸν καιρὸν μας χάνομεν ᾿ς τὲς ματαιολογίες,

Εἰς τὸν βορρᾶν ᾿ς τὸν ἄνεμον ἔχομεν τὴν ἐλπίδα,

2338 Νὰ πάρουν ἀπὸ πάνω μας τοῦ Τοῦρκου τὴν παγίδα[5].

Για τον επίσκοπο Μυρέων, η μόνη καταφυγή των υπόδουλων «Ελλήνων» είναι πλέον ο εαυτός τους και ο Θεός. Αν οι ίδιοι είναι πιστοί και ξεπεράσουν τις αδυναμίες τους και εάν Εκείνος το επιθυμεί, θα ελευθερωθούν. Την ίδια στιγμή, ένας άλλος επίσκοπος, ο Διονύσιος ο «Σκυλόσοφος» της Λάρισας, με την εξέγερσή του, θα δοκιμάσει να θέσει σε εφαρμογή το «συν Αθηνά και χείρα κίνει»!

Τόσο έντονα σφραγίστηκε η λαϊκή φαντασία από την πτώση της Πόλης, ώστε δημιουργήθηκαν θρύλοι και παραδόσεις πανελληνίας εμβέλειας και μακροχρόνιας αντοχής, όπως για τα μισοτηγανισμένα ψάρια, τον μαρμαρωμένο βασιλιά, τον παπά της Αγίας Σοφίας ή την Αγία Τράπεζα κ.λπ.

Τον καιρό που είχαν ζώση την Πόλη οι Τούρκοι, ένας καλόγερος ετηγάνιζε εφτά ψάρια 'ς το τηγάνι. Τα είχε τηγανίσει από τη μία μεριά κι' ό,τι ήταν να τα γυρίσει από την άλλη, έρχεται ένας και του λέει, πως πήραν οι Τούρκοι την Πόλη ' «Ποτέ δεν θα πατήσουν την Πόλη οι Τούρκοι, λέγει ο καλόγερος. Τότε θα το πιστέψω αυτό, αν αυτά τα ψάρια τα τηγανισμένα ζωντανέψουν!» Δεν απόσωσε το λόγο, και τα ψάρια πήδησαν από το τηγάνι ζωντανά, κ' έπεσαν 'ς ένα νερό εκεί κοντά. Και είναι ως τα σήμερα τα ζωντανεμένα εκείνα ψάρια 'ς το Μπαλουκλύ, και θα βρίσκονται εκεί μισοτηγανισμένα και ζωντανά, ως να έρθη η ώρα να πάρουμε την Πόλη. Τότε λεν πως θαρθή ένας άλλος καλόγερος να τ' αποτηγανίσει[6].

Το γεγονός της Άλωσης μόνο με μια θαυματουργία θα μπορούσε να πιστοποιηθεί, να πηδήσουν τα μισοτηγανισμένα ψάρια στο νερό. Παράλληλα, επιβεβαιώνεται η πίστη στην αναπόφευκτη ανακατάκτηση. Την ίδια ή και μεγαλύτερη διάδοση είχε και ο θρύλος του «μαρμαρωμένου βασιλιά»:

Όταν ήρθε η ώρα να τουρκέψει η Πόλη, και μπήκαν μέσα οι Τούρκοι, έτρεξε ο βασιλιάς μας καβάλλα 'ς τάλογό του να τους εμποδίσει. Ήταν πλήθος αρίφνητο η Τουρκία, χιλιάδες τον έβαλαν 'ς τη μέση, κ' εκείνος χτυπούσε κ' έκοβε αδιάκοπα με το σπαθί του. Τότε σκοτώθη τ' άλογό του, κ' έπεσε κι αυτός. Κ' εκεί που ένας Αράπης σήκωσε το σπαθί του να χτυπήσει το βασιλιά, ήρθε άγγελος Κυρίου και τον άρπαξε, και τον πήγε σε μία σπηλιά βαθιά 'ς τη γη κάτω, κοντά 'ς τη Χρυσόπορτα. Εκεί μένει μαρμαρωμένος ο Βασιλιάς, και καρτερεί την ώρα νάρθη πάλι ο άγγελος να τον σηκώσει. [] Όταν είναι το θέλημα του Θεού, θα κατεβή ο άγγελος 'ς τη σπηλιά και θα τον ξεμαρμαρώσει, και θα του δώσει 'ς το χέρι πάλι το σπαθί, που είχε 'ς τη μάχη. Και θα σηκωθεί ο βασιλιάς και θα μπη 'ς την Πόλη από τη Χρυσόπορτα, και κυνηγώντας με τα φουσσάτα του τους Τούρκους, θα τους διώξει ως την Κόκκινη Μηλιά. Και θα γίνη μεγάλος σκοτωμός, που θα κολυμπήσει το μουσκάρι 'ς το αίμα[7].

Μια παράδοση εξόχως ενδεικτική για τη διαμόρφωση της ελληνικής αυτοσυνειδησίας, μέσα από τους μαιάνδρους της ιστορικής εμπειρίας, είναι αυτή η οποία αφορά στην Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας:

Την ημέρα που πάρθηκε η Πόλη έβαλαν 'ς ένα καράβι την αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφιάς, να την πάη 'ς τη Φραγκιά, για να μην πέση 'ς τα χέρια των Τούρκων. Εκεί όμως 'ς τη θάλασσα του Μαρμαρά άνοιξε το καράβι και η αγία τράπεζα εβούλιαξε 'ς τον πάτο. Στο μέρος εκείνο η θάλασσα είναι λάδι, όση θαλασσοταραχή και κύματα κι' αν είναι γύρω. Και το γνωρίζουν το μέρος αυτό από τη γαλήνη που είναι πάντα εκεί και από την ευωδία που βγαίνει. [] Όταν θα πάρωμε πάλι την Πόλη, θα βρεθί και η αγία Τράπεζα και θα την στήσουν 'ς την Αγία Σοφιά, να γίνουν 'ς αυτή τα εγκαίνια[8].

Επρόκειτο, αρχικώς, για την αυθεντική Αγία Τράπεζα την οποία είχε τοποθετήσει ο Ιουστινιανός και την είχαν λεηλατήσει και κατατεμαχίσει οι Φράγκοι το 1204. Τότε πλάστηκε ο θρύλος ότι βούλιαξε στην Προποντίδα, όταν οι Ενετοί αποπειράθηκαν να τη μεταφέρουν στην Ιταλία. Το θαυματουργό γεγονός περιγράφει και ο χρονογράφος Δωρόθεος, επίσκοπος Μονεμβασίας - το Χρονικό του οποίου τυπώθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1637 και γνώρισε 18 εκδόσεις στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας: «ὕπαγαίνουν τινὲς ἐκεῖ μὲ περάματα, καὶ λαμβάνουν ἀπὸ τὴν θάλασσαν ἐκείνην, ὅπου εἶναι ἡ ἀγία Τράπεζα, καὶ μυρίζει θαυμασιώτατα μυρωδίας, ἀπὸ τὸ ἅγιον μύρον ὅπου ἔχει καὶ τῶν ἄλλων ἀρωμάτων»[9].

Στη μεταγενέστερη παράδοση, η σύλληψη της Αγίας Τράπεζας από τους Φράγκους μεταβάλλεται σε προσπάθεια να διασωθεί με τη μεταφορά της... στη «Φραγκιά»! Έτσι, διατηρείται ο παλαιότερος πυρήνας για τη μεταφορά της, αλλά σε ένα πλαίσιο ριζικά διαφορετικό, σύμφωνα με τη νέα «βασική αντίθεση» που είναι η τουρκική κατοχή. Τέλος, σε μία αρχαιότερη εκδοχή, πριν από την Άλωση του 1204, η Αγία Τράπεζα έμελλε να καταστραφεί από το «γύναιον Μόδιον», λίγο πριν την έλευση του Αντιχρίστου. «Ὅθεν αἱ τύχαι τῆς Αγίας Σοφίας καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν αὐτῆς [] συνάπτονται πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους»[10].

Αναρίθμητες είναι οι παραδόσεις που αφορούν στην Άλωση και στην πίστη στην «επιστροφή» της Πόλης στα χέρια των Ελλήνων, όπως ο φωτεινός σταυρός που φαίνεται πάνω απ' την Αγία Σοφιά ή ο θρύλος για τη λειτουργία της Αναστάσεως, που κατά μυστηριώδη τρόπο τελείται κάθε χρόνο στη μεταβληθείσα σε τζαμί εκκλησιά.

Η Κωνσταντινούπολη το 1450

Η καθημερινότητα

Αλλά, εκτός από τη μνήμη του βυζαντινού κράτους των Ελλήνων και τους θρύλους της Άλωσης, αναρίθμητα «βυζαντινά» στοιχεία συναντούμε στην ίδια την καθημερινότητα, κάποτε και τη θεσμική, των μεταβυζαντινών.

Άμεση συνέπεια της τουρκικής κυριαρχίας και της επιβολής των οθωμανικών θεσμών πάνω στη βυζαντινή κληρονομιά ήταν «ο αποκεφαλισμός της, στο επίσημο επίπεδο, και η απομόνωση στο λαϊκό», όπως εύστοχα υπογραμμίζει ο Σπύρος Βρυώνης[11]. Η τουρκική κατοχή προκάλεσε βαθύτατες αλλαγές: στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων, απλοποίηση της ταξικής δομής, οικονομική πτώχευση, εθνική αποσύνθεση, θρησκευτική οπισθοδρόμηση, στέρηση ατομικών δικαιωμάτων, αποθεσμοποίηση του πολιτισμού και πολιτισμική απομόνωση[12]. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η βυζαντινή κληρονομιά καταδύεται κυρίως στο λαϊκό επίπεδο, τις παραδόσεις, τις συμπεριφορές, την εκκλησία, την τέχνη, και εκεί εγκαταβιώνει ριζωμένη στην καθημερινότητα των ραγιαδών[13]. Γι' αυτό και οι κατώτερες τάξεις, ο λαϊκός κλήρος, οι ορεσίβιοι, οι νησιώτες, όσοι, δηλαδή, στην καθημερινή τους ζωή, έρχονται λιγότερο σε επαφή με τους Οθωμανούς κατακτητές, θα διατηρήσουν σχεδόν αλώβητη τη βυζαντινή παράδοση, έστω και αν κάποτε αγνοούν το ιστορικό υπόβαθρο και τα μνημεία της ιστορικής συνέχειας.

Ωστόσο, και στο θεσμικό πεδίο, δεν εξαφανίζονται εντελώς οι επιβιώσεις αυτής της κληρονομιάς[14]. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που αφορούν στο βυζαντινό δίκαιο, το οποίο εχρησιμοποιείτο για έξι ολόκληρους αιώνες, μέχρι την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα, το 1946! Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, κυκλοφόρησαν παραφράσεις του Αρμενοπούλου και της επιτομής του Βλαστάρεως στη δημόδη, όπως το Νομοκριτήριο, τον 17^ο αιώνα. Μαρτυρούνται, επίσης, μορφές επιβίωσης της βυζαντινής Προτιμήσεως – που προστάτευε τους ελεύθερους αγρότες από τους γαιοκτήμονες[15]: Όντως, σε νόμους και έθιμα των διοικήσεων της Μυκόνου (1647), της Σύρου (1697, 1700, 1812), του Πόρου, της Σαντορίνης, της Φολεγάνδρου, εφαρμόζοταν μια ανάλογη πρακτική, γνωστή ως προτιμή, η οποία ίσχυε και σε περίπτωση πλειστηριασμού για χρέη, εξ αιτίας αδυναμίας καταβολής του χαρατσιού.

Για το δίκαιο της θάλασσας είναι ακόμα στενότερη η συνάφεια του νεώτερου εθιμικού δικαίου –όπως εκείνου της Ύδρας (1793)– με τον βυζαντινό «Νόμον Ῥοδίων Ναυτικόν» που ρύθμιζε τα ναυτικά δάνεια ή κατένειμε τα κέρδη και τις ζημιές ανάμεσα στον πλοίαρχο και το πλήρωμα των σκαφών – πρακτική που συνεχίζεται και σήμερα στα ψαράδικα σκάφη[16].

Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η βυζαντινή νομοθεσία αποτελούσε την κύρια πηγή του δικαίου μαζί με το εθιμικό δίκαιο. Στα πρώτα Συντάγματα (1821-1827), το δίκαιο οριζόταν «συμφώνως προς τους νόμους των αειμνήστων Βυζαντινών αυτοκρατόρων», ενώ ο Καποδίστριας θεσμοθέτησε την Έξάβιβλο του Αρμενοπούλου (1345) ως την αποκλειστική πηγή του αστικού δικαίου. Το διάταγμα 152 της 15/27 Αυγούστου 1830 θέσπιζε πως τα δικαστήρια θα έπρεπε να συμβουλευόνται και να εφαρμόζουν τους νόμους των Βυζαντινών αυτοκρατόρων που περιείχοντο στην Έξάβιβλο. Εν τέλει δε, το ιδιωτικό δίκαιο ρυθμίστηκε, κατά τη διάρκεια της Αντιβασιλείας, με το διάταγμα της 23^{ης} Φεβρουαρίου του 1835, σύμφωνα με τους νόμους των Βυζαντινών αυτοκρατόρων που περιλαμβάνει η Έξάβιβλος, έως ότου εκδοθεί νέος Αστικός Κώδικας, πράγμα που συνέβη μόλις το 1946![17]

Αν η θρησκευτική ζωή των Ελλήνων και η τέχνη –ζωγραφική, μουσική– παραμένει μέχρι σήμερα σφραγισμένη από το Βυζάντιο, δεν πρέπει να μας διαφεύγει πως, ορισμένες δεκαετίες πριν, ο αγροτικός κόσμος ζούσε, καλλιεργούσε και διασκέδαζε με μορφές παραπλήσιες, αν όχι ταυτόσημες, με τους Βυζαντινούς. Και αδιάψευστο μάρτυρα συνιστούν οι παραδόσεις, οι μύθοι, οι παροιμίες, τα τραγούδια[18].

Μια απλή καταγραφή των «βυζαντινών» στοιχείων που επιβιώνουν στη μακρά διάρκεια, σε παροιμίες, αποφθέγματα, γνωμικά –είναι άρρηκτα δεμένα με τον εθνικό χαρακτήρα των λαών, με τις συνέχειες και τις ασυνέχειές τους, τις τομές και τις τροπές τους–, αποτελεί από μόνη της ένα τιτάνιο έργο. Θα σταχυολογήσουμε απλώς

ορισμένα λήμματα από τις συλλογές παροιμιών, αποφθεγμάτων και παροιμιωδών εκφράσεων των βυζαντινών συγγραφέων και φιλολόγων, υπενθυμίζοντας ότι πολλές από αυτές ανάγονται στον Αίσωπο και έχουν ζωή τουλάχιστον δύο χιλιάδων χρόνων.

Ανάμεσα σε εκείνους που συνέλεξαν παροιμίες κατά τη βυζαντινή περίοδο ήταν και ο Ψελλός, ο Πλανούδης, ο Γλυκάς, ο Μιχαήλ Αποστόλης, ενώ ο Κοραής, αρχικώς, και εν συνεχεία ο Σάθας, ο Κουρτζ (Eduard Kurtz) και ο Κρουμπάχερ υπήρξαν από τους πρώτους που τις κατέγραψαν. Ο Κρουμπάχερ είχε καταμετρήσει 129, ενώ, λίγα χρόνια μετά, ο Νικόλαος Πολίτης καταγράφει ήδη 222[19]. Διαβάζουμε, λοιπόν, ορισμένες παροιμίες από τις παλαιότερες συλλογές: Από τα Αισώπεια, «Τὸ ταχὺ καὶ χάριν ἔχει» ἢ «Ἵδωρ ἰστάμενον ὄζει»· από τη συναγωγή του Μιχαήλ Ψελλού, «Μία χερέα νερὸ πνίγει με», «Ἀπὸ σαλοῦ καὶ μεθυστοῦ τὴν ἀλήθειαν ἄκουε», «Ὁ λύκος τὴν τρίχα ἀλλάσσει, τὴν δὲ γνώμην οὐκ ἀλλάσσει», «Ὁ κόσμος ἐποντίζετον καὶ ἡ γυνὴ μου ἐστολίζετον»[20]. Από βυζαντινές συλλογές που έχουν εξαρχάσει το γλωσσικό ιδίωμα: «Τῶν φρονίμων τὰ παιδιά πρὶν πεινάσουν μαγερεύουν», «Ἄν ἔχης τύχην τρέχε, καὶ ἂν οὐκ ἔχης τύχην τί τρέχεις;», «Εἷς κουφοῦ θύραν ὅσα θέλεις κράζε», «Ἐκεῖ ὅπου ἔνι πολλοὶ πετεινοὶ τακεῖ ἡμέρα οὐ γίνεται», «Ἄλλοθι τὰ ἄσματα, ἀλλαχοῦ δὲ γεννώσιν ἀλεκτορίδες», «Ἀπορία ψάλτου βήξ», «Ἄρχηγοῦ παρόντος, ἀρχὴ παυσάσθω», «Τρεῖς ἄδουσι, δύο δὲ χορεύουσι», «Χαίροις φίλε - Κυάμους σπείρω»[21].

Ο Κουκουλές, για να καταδείξει την άμεση συνάφεια της νεώτερης ελληνικής και των εκφράσεών της με τη γλώσσα του Βυζαντίου[22], αφιέρωσε έναν τόμο της Ιστορίας του, το «Παράρτημα» του Ε΄ τόμου, στη «νέα ελληνική γλώσσα κατά τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά έθιμα». Ανάμεσα στ΄ άλλα μας θυμίζει πως η παροιμιώδης έκφραση «έμεινε στα κρύα του λουτρού» αναφέρεται στα βυζαντινά ατμόλουτρα -ρωμαϊκής προελεύσεως, τα οποία περιγράφει και ο Γαληνός-, όπου ο λουόμενος περνούσε διαδοχικά από τρία διαμερίσματα, ψυχρό, χλιαρό και θερμό, ή κυρίως λουτρό. Αν, για οποιονδήποτε λόγο, διακοπτόταν το λουτρό, έμεινε κυριολεκτικά «στα κρύα του λουτρού»[23].

Το «κοντὸς ψαλμὸς, ἀλληλούια» σημαίνει πως ένα γεγονός θα ολοκληρωθεί τόσο γρήγορα όσο σύντομα επέρχεται ο ενταφιασμός μετά τον «κοντό» ψαλμό και το αλληλούια. Και ήδη, στον 7^ο αιώνα, απαντάται η φράση «εἰ δὲ τῇ τομῇ θάνατος ἐπίδράμοι, βραχὺς ψαλμὸς ἐπικήδειος ἀπαλλάττει τὸν πάσχοντα»[24]. Ο «κερατάς» αποκαλείται έτσι διότι, όπως τονίζει και ο Ψελλός στη μικρή μελέτη του «Πόθεν τὸ τοῦ κερατᾶ ὄνομα», τα κερασφόρα ζῶα, σε αντίθεση με τα μη κερασφόρα, δεν είναι ζηλότυπα, εξ ου και η ονοματοδοσία κερατάς:

τῶν γὰρ ἀλόγων ζώων ὅσα μὲν οὐκ ἔχει κέρατα, ὀργίλα καὶ ζηλότυπα περὶ τὰς εὐνάς... τὰ δὲ κερασφόρα σχεδὸν εἶπεῖν ξύμπαντα ῥᾶστα τὸ πάθος ὑφίστανται· ἐντεῦθεν γοῦν τὸν μὴ περὶ τὴν ἰδίαν γαμετὴν ζηλοτυποῦντα μὴδ' ἄλλως ἀγανακτοῦντα ἐπὶ τῷ πράγματι, κερατᾶν ὁ ὀνοματοθέτης ὠνόμασεν.

Πιθανότατα δε η έκφραση να προέρχεται από την αρχαιότητα, δεδομένου ότι ο Αρτεμίδωρος, στα Όνειροκριτικά του, του Β΄ μ.Χ. αιώνα, υπογραμμίζει πως για τον ατιμαζόμενο σύζυγο έλεγαν ήδη «κέρατα αὐτῷ ποιεῖ»[25]. Η έκφραση «δεν έμεινε ρουθούνη» παραπέμπει στη συνήθεια που υπήρχε στον Μεσαίωνα να κόβουν τις μύτες και τα αυτιά των νεκρών αντιπάλων, την οποία εφάρμοσαν στη συνέχεια και οι Τούρκοι, αλλά και οι Έλληνες κατά την επανάσταση του '21. Ήδη, ο βυζαντινός χρονογράφος του 11^{ου} αιώνα, Γεώργιος Κεδρηνός, στη Σύνοψιν ιστοριῶν του, αναφέρεται στον στρατηγό Γεώργιο Μανιάκη, που, αφού εφόνευσε πολλούς Άραβες, «τὰς ῥῖνας καὶ τὰ ὠτα τῶν πεσόντων ἀποτεμῶν διεκόμισε ἐν Καππαδοκίᾳ τῷ βασιλεῖ» ενώ, σε ακριτικό άσμα του Πόντου, αναφέρεται πως ο ήρωας

Χιλίους ἀπ' ἔμπρ' ἔσκότωσεν καὶ μύριους ἀπ' ὀπίσω,

Ἐννᾶ κοφίνια ἴφορτωσεν ὡτία καὶ μυττία[26].

Η έκφραση «θα πεθάνεις στην ψάθα» ή «πέθανε στην ψάθα» παραπέμπει στο γεγονός ότι οι φτωχοί Βυζαντινοί κοιμόντουσαν όντως κατάχαμα, στην ψάθα, σε αντίθεση με τους εύπορους, που κοιμόνταν σε κρεβάτι. Έτσι, ο Πτωχοπρόδρομος λέει: «καὶ σὺ κοιμᾶσαι εἰς τὸ ψαθὶν καὶ γέμεις καὶ τὰς φθειῖρας», ενώ αλλού: «Σὺ ἐκοιμῶ εἰς τὸ ψαθὶν καὶ ἐγὼ εἰς τὸ κλινάριον»[27].

Θα κλείσουμε με την πασίγνωστη έκφραση «τα ἴκανε(ς) θάλασσα», που παραπέμπει στην καταστρεπτική δράση πλημμυρών και την υπερχείλιση ποταμών. Έτσι, διαβάζουμε στην Άννα Κομνηνή: «πλημμύρας οὖν γενομένης τῶν ποταμίων ῥευμάτων καὶ ὑπερχειλίσαντος τοῦ ὕδατος, θάλασσαν ἦν ὄραν ἅπαν τὸ πεδῖον ἐκεῖνο»[28].

Όσο και αν μπαίνουμε στον πειρασμό να συνεχίσουμε αυτή την παράθεση, που αρκεί, σχεδόν αφ' εαυτής, για να απαντηθεί το ζήτημα της ταυτότητας του ύστερου Βυζαντίου και της συνέχειας του ελληνισμού της Τουρκοκρατίας και του ελλαδικού κράτους με αυτό, αυτή η σύντομη αναφορά θέλει να υπομνήσει πως η εθνική συνέχεια δεν αποτελεί μόνον προνόμιο των λογίων ή των ιερωμένων. Αντιθέτως, εάν δεν ανιχνεύεται στην καθημερινότητα, τη λαϊκή θρησκευτικότητα και παράδοση, τότε είναι συχνά κίβδηλη. Ακόμα και αν τίποτε δεν είχε επιβιώσει από τη γραπτή παράδοση, όπως συνέβη με ένα μεγάλο μέρος της κατά τους σκοτεινούς αιώνες που ακολούθησαν την Άλωση, θα αρκούσε η ζωντανή μνήμη του λαού για να επανασυνδέσει τα «διεστῶτα μέλη» της ιστορίας μας.

[1] Για την Άλωση, βλέπε μεταξύ άλλων, Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1997· Κριτόβουλος Ίμβριος, *Ιστορία*, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2005· Σφρατζής Γώργιος, *PG 156*, σ. 551-1022, καθώς και *Βραχύ Χρονικό*, εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα 2006· Γουσταύος Σλουμπερζέ, *Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1954· Στ. Ράνσιμαν, *Η Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, Μπεργαδής, Αθήνα 1979· Ευ. Χρυσός (επιμ.), *Η άλωση της Πόλης*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1994· Μ. Κορομηλά, *Η ύστατη αγωνία της Βυζαντινής πρωτεύουσας*, Πολιτιστική Εταιρεία «Πανόραμα», Αθήνα 1992· Έντουιν Πήαρς, *Η Καταστροφή της Ελληνικής Αυτοκρατορίας. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453*, Στοχαστής, Αθήνα· Αιμιλία Ιωαννίδου, *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, Εναλλακτικές Εκδόσεις*, Αθήνα 2000.

[2] Γεωργίου Ζώρα, *Βυζαντινή...*, ό.π., σ. 36.

[3] Βλ. «Άλωσις Κωνσταντινουπόλεως», στο Γ. Ζώρα, *Βυζαντινή...*, ό.π., σ. 183.

[4] Γεωργίου Ζώρα, *Βυζαντινή...*, ό.π., σ. 183.

[5] Γ. Ζώρα, *ό.π.*, σσ. 207-208.

[6] Νικολάου Πολίτου, *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παραδόσεις, μέρος Α΄*, Αθήνα 1904, φωτ. ανατύπωση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1998, σ. 21.

[7] Νικολάου Πολίτου, *ό.π.*, σ. 22.

[8] Νικολάου Πολίτου, *ό.π.*, σ. 24.

[9] Δωρόθεος Μονεμβασίας, *Βιβλίον Ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας, ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως κόσμου, μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπέκεινα...*, (Ἐνετίησι ¹1637) ²1781, σσ. 482-483.

[10] Νικολάου Πολίτου, *ό.π.*, μέρος Β΄, σ. 682.

[11] Speros Vryonis, «*The Byzantine Legacy and Ottoman Forms*», *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969-1970), σσ. 251-308.

[12] Speros Vryonis, «*The Greeks under Turkish Rule*», στο Νικηφόρος Διαμαντούρος (επιμ.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change*, ΙΒΣ, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 45-58.

[13] Βλέπε και Δημήτρης Αποστολόπουλος, «*Η ποικίλη δράση των στοχαστικών προσαρμογών*», στο, Παν. Κρήτης, 1453, *Η άλωση...*, *ό.π.*, σσ. 61-71.

[14] Αναλυτικότερα πραγματεύομαι αυτό το ζήτημα στο υπό έκδοση βιβλίο μου, *Η*

ελληνική Αναγέννηση, 1700-1821, β' τόμο του συνολικού έργου, 1204-1922, Η διαμόρφωση του νεώτερου ελληνισμού.

[15] Η «προτίμησις» είχε θεσπιστεί τον 10^ο αιώνα και, σύμφωνα με αυτή, όταν επωλείτο ένα αγροτεμάχιο, υπήρχε μια κλίμακα «προτιμήσεως» των αγοραστών: προηγούντο οι συγγενείς, ακολουθούσαν οι γείτονες κ.ο.κ.

[16] Speros Vryonis, «Η βυζαντινή κληρονομιά στον επίσημο και έντεχνο πολιτισμό των βαλκανικών λαών», στο John Yiannias (επιμ.), *Η βυζαντινή...*, ό.π., σσ. 35-68.

[17] Karoula Argyriadis-Kervegan, «Byzantine law as practice and as history in the nineteenth century», στο David Ricks, Paul Magdalino..., ό.π., σ. 36.

[18] Συνιστά όνειδος για τη νεώτερη ιστοριογραφία το ότι, μετά τον Φαίδωνα Κουκουλέ και το μνημειώδες έργο του *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, ελάχιστα πράγματα έχουν προστεθεί, ενώ η λαογραφία, που ανιχνεύει τη μακρά διάρκεια στην ιστορία των λαών, έχει μεταβληθεί στο αποπαίδι του σύγχρονου εκπαιδευτικού μας συστήματος.

[19] Νικολάου Πολίτου, *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού. Παροιμιαί, μέρος Α΄*, Αθήνα 1899, ανατύπωση «Βιβλιόραμα», Αθήναι 1998, σσ. στ΄-θ΄.

[20] Νικολάου Πολίτου, *ό.π.*, κεφ. Α΄, *Συλλογαί Βυζαντινών Παροιμιών*, σσ. 4-9.

[21] Νικολάου Πολίτου, *ό.π.*, σσ. 16, 19, 26, 27, 72, 75, 75, 120.

[22] Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών...*, *ό.π.*, τόμ. Ε΄. Επίσης R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, Παπαδήμας, Αθήνα ²1983· Εμμ. Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας 1100-1669*, τόμοι 14, Θεσσαλονίκη 1969-1997.

[23] Φ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σ. 32.

[24] Φ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σ. 52.

[25] Φ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σσ. 65-66.

[26] Φ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σ. 86.

[27] Φ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σ. 92.

[28] Φ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σ. 107.

Η ΑΛΛΗ ΟΨΙΣ

Ψηλαφώντας την των πραγμάτων αλήθεια...

<https://alopsis.gr>

(Πηγή: *ardin-rixi.gr*)